

POPIELNICE WANIENKOWATE – ANALIZA I PRÓBA INTERPRETACJI

Jednym z ciekawszych problemów, jakimi zajmuje się od ponad ćwierć wieku „archeologia bałtyjska”, jest sytuacja kulturowa w okresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów na terenach obecnej Suwalszczyzny. Dokładnie chodzi tutaj o problem wydzielenia tzw. kultury sudowskiej. Termin ten został po raz pierwszy użyty przez M. Kaczyńskiego (1976), jako robocze określenie zjawisk zachodzących na Suwalszczyźnie we wspomnianych wyżej czasach. Następnie, próby uściślenia definicji tej jednostki kulturowej podjęła się A. Bitner-Wróblewska (1994: 224-230; 1998). Trudno jednak uznać którąkolwiek z tych prac za wyczerpującą monografię kultury sudowskiej. Może to dziwić zważywszy na względnie dużą liczbę przebadanych stanowisk i stosunkowo dobry stan publikacji materiałów (NOWAKOWSKI 1986: 382-384, tam dalsza literatura). Być może przyczyną utrudniającą powstanie takiej monografii jest brak kompleksowego opracowania podstawowego źródła do poznania tej kultury, czyli ceramiki (BITNER-WRÓBLEWSKA 1994: 219). Wydaje się, że dosyć dobrym sposobem na przezwycięzenie tej trudności są osobne opracowania poszczególnych typów naczyń (BITNER-WRÓBLEWSKA 1994). W niniejszym artykule¹ zostanie przedstawiona problematyka dotycząca jednej z bardziej charakterystycznych form ceramicznych kultury sudowskiej tj. popielnic wanienkowatych.

Wobec braku definicji tej grupy naczyń, celem uniknięcia jakichkolwiek nieporozumień należy wyjaśnić, co będzie określane dalej pojęciem popielnica wanienkowata. Otóż jest to stosunkowo płytkie naczynie, którego szerokość jest wyraźnie mniejsza od długości, przy czym efekt ten nie jest przypadkową deformacją naczynia, lecz wynikiem świadomego działania jego wytwórcy. Takim kryteriom odpowiada czternaście naczyń z pięciu stanowisk (patrz katalog). Z tych czternastu do analizy można wykorzystać jedynie sześć, gdyż pozostałe osiem pochodzi z przedwojennych, przypadkowych odkryć i poza samą informacją, że wystąpiły one na danym stanowisku nie dysponujemy niczym więcej na ich temat. Jak więc widać, baza źródłowa nie jest zbyt pewna, dlatego też wszelkie

przedstawione tutaj wnioski powinno się traktować z dużą ostrożnością.

Popielnice wanienkowate można pod względem kształtu podzielić na dwie grupy. W ramach pierwszej należy umieścić egzemplarz z kurhanu 8, grobu 1 z Bilwinowa. Jest to naczynie wykonane „na planie prostokąta”, czym najprawdopodobniej nawiązuje do kształtu pochówków jamowych. Druga grupa obejmuje popielnice owalne. Formy takie pochodzą z kurhanu 8, grobu 4 z Bilwinowa, podkurhanowego grobu 17 z Krzywólki i kurhanu 2, grobu 9 z Prudziszek. Szerokość popielnic wanienkowatych zawiera się w granicach od 16 do 24 cm przy wylewie i od 16 do 27 cm przy dnie. Długość tych naczyń wynosi odpowiednio 27,5-66 cm i 31-65,2 cm. Na szczególną uwagę zasługują tutaj popielnice z grobu 17 z Krzywólki i *skupiska fragmentów naczyń i kości* pod kurhanem 6 z Prudziszek. Pierwsze z tych naczyń jest zaopatrzone w pokrywę, drugie natomiast, zachowane we fragmentach, ma zdobioną dołkami palcowymi krawędź.

Popielnice wanienkowate są uważane za formę charakterystyczną dla kultury sudowskiej w okresie wędrówek ludów (KACZYŃSKI 1976: 266-267). Uściślenie tej szerokiej chronologii nie jest łatwe, ponieważ jedynie w Bilwinowie,² w kurhanie 8, grobie 4 wraz z popielnicą tego typu wystąpił „dobry” datownik w postaci brązowej zapinki z prostą nóżką i pełną pochewką wzdłuż całej nóżki (Fig. 1.4,2). Zapinki tego typu są charakterystyczne dla fazy D przy czym najpóźniejsze formy mogą być datowane na początek fazy E (BITNER-WRÓBLEWSKA 1992). Wydaje się, że egzemplarz z Bilwinowa ze względu na stosunkowo długą sprężynę oraz ukształtowanie cięciwy należy uznać za ową młodsza odmianę i datować na przełom wczesnej i późnej fazy okresu wędrówek ludów, czyli na czasy około połowy V w. n.e. (ÅBERG 1919: 55, 57, ryc. 57-59). Nieco wcześniej na skali czasu należy chyba umieścić drugą popielnicę wanienkowatą z Bilwinowa. Przemawia za tym prostokątna forma (patrz niżej) oraz fakt, że wystąpiła ona głębiej niż popielnica z grobu czwartego (KACZYŃSKI 1961: 230).

¹ Tekst ten jest rozwinięciem i zmienioną wersją pracy semestralnej napisanej pod kierunkiem A. Bitner-Wróblewskiej, której w tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować za pomoc i cenne wskazówki.

² Względnie „dobry” datownik w postaci ostrogi wystąpił wraz z popielnicą wanienkowatą w Krzywólce w grobie 17. Jednak stan zachowania tego zabytku uniemożliwia jakąkolwiek dokładniejszą analizę.

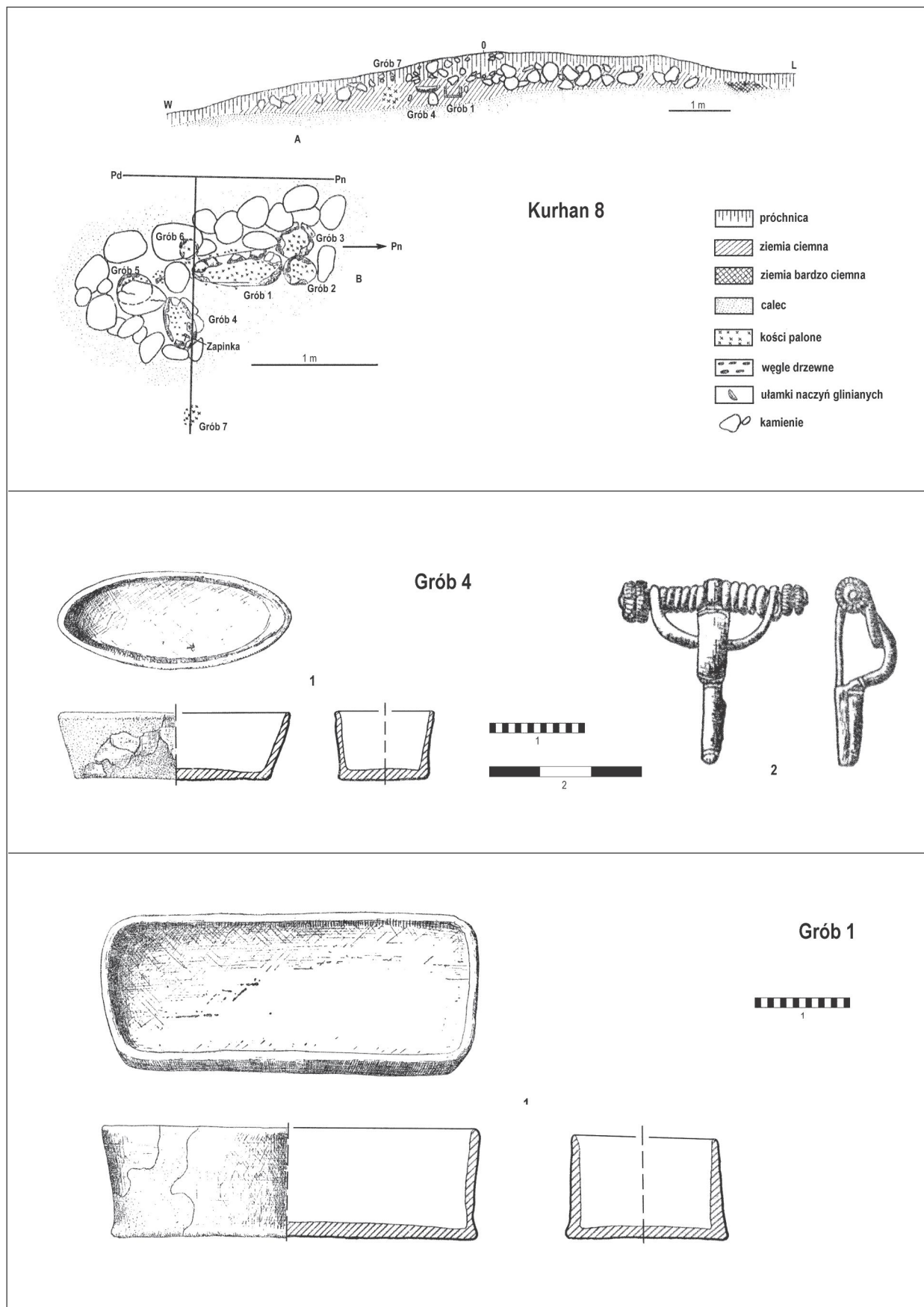

Fig. 1. Bilwinowo, kurhan 8, grób 1: 1 – glina; grób 4: 1 – glina, 2 – brąz (wg M. Kaczyńskiego 1961).

Różnica czasowa jednak między tymi popielnicami nie może być zbyt duża, gdyż obydwie znajdowały się pod płaszczem kamiennym tego samego kurhanu (KACZYŃSKI 1961: 228, 230).

Chronologię pozostałych popielnic wanienkowatych daje się również określić jedynie pośrednio. W Prudziškach w kurhanie 2 na tej samej głębokości co popielnica wanienkowata (grób 9), w niewielkiej od niej odległości w grobie 8 wystąpiła zapinka z prostą nóżką i pochewką wzdłuż całej nóżki (KACZYŃSKI 1958: 122-124, pl. XXXVI: 4). Forma tej zapinki pozwala ją datować podobnie jak zapinkę z Bilwinowa na przełom faz D i E (BITNER-WRÓBLEWSKA 1994: 221). Ze względu na podobny kontekst stratygraficzny (patrz wyżej) można więc przyjąć zbliżoną chronologię dla interesującej nas popielnicy z grobu 9.

Na przełom wczesnej i późnej fazy wędrówek ludów lub czasy nieco wcześniejsze daje się datować „wanienka” z Krzywólki. Grób 17 z naczyniem tego typu znajdował się bowiem dosłownie obok grobu 4 zawierającego zapinkę z prostą nóżką i równą jej długości pochewką. Ogólna stylistyka tej fibuli odbiega jednak od wyżej przedstawionych i pozwala określić jej chronologię właśnie na początek późnej fazy okresu wędrówek ludów. Ponadto obydwa groby były umieszczone pod jednym płaszczem kamiennym (JASKANIS 1963: 290, 291, fig. 8, 9, pl. VIII: 1), co razem daje podstawy do przypuszczenia, że powstały mniej więcej w tym samym czasie.

Podsumowując analizę chronologiczną popielnic wanienkowatych należy stwierdzić, że stanowią one dosyć zwartą w czasie grupę zabytków, dającą się datować na fazę D i jej przełom z fazą E. Jest to okres, w trakcie którego dochodzi na terenach Suwalszczyzny do niezmiernie doniosłych przemian prowadzących do powstania „grupy prudziskiej” (BITNER-WRÓBLEWSKA 1994: 227, 228).³ Jedną z jej charakterystycznych cech jest między innymi zanik wcześniejszego birtualizmu na rzecz ciałałowania (KACZYŃSKI 1976: 266; BITNER-WRÓBLEWSKA 1994: 224-228).

W tym procesie właśnie dopatrywano się genezy formy popielnic wanienkowatych. Miały one naśladować swym kształtem jamowe, prostokątne pochówki szkieletowe (KACZYŃSKI 1961: 262, 263; 1976: 266). Trzeba tutaj jednak zaznaczyć, że jedynie popielnica z Bilwinowa z kurhanu 8, grobu 1 ma formę zbliżoną do prostokąta. Druga natomiast popielnica z Bilwinowa (**Fig. 1.4,1**)

oraz popielnice z Krzywólki (**Fig. 2.1**) i Prudzišek (**Fig. 3.9,1**) są owalne.

Za tym, że również popielnice o takim kształcie mogą być reminiscencją inhumacji przemawia sposób umieszczenia „wanienki” w grobie 4 kurhanu 8 w Bilwinowie. Została ona tam ustawiona na kilku średniej wielkości kamieniach (KACZYŃSKI 1961: 230). Zwyczaj umieszczania na dnie jamy grobowej kilku celowo dobranych kamieni znany jest właśnie na tych terenach z pochówków szkieletowych, charakterystycznych jednak dla czasów wcześniejszych (KACZYŃSKI 1976: 264).

Tak więc można chyba obydwie formy popielnic wanienkowatych uznać za przejaw swoistej kontynuacji tradycji inhumacji. Jednak popielnice o kształcie owalnym zdają się być „bardziej zaawansowane ewolucyjnie” i przez to stanowić młodszą odmianę naczyń tego typu (patrz wyżej).

Niezmiernie interesujące jest rozprzestrzenienie popielnic wanienkowatych. Wszystkie poza Kalem stanowiska, na których wystąpiły tego typu naczynia znajdują się w niezbyt dużych odległościach od siebie (największa odległość to ok. 25 km) i tworzą wyraźną koncentrację (**Fig. 4**). Na uwagę zasługuje również fakt, że najwięcej, bo aż osiem popielnic wanienkowatych znaleziono w Szurpiłach (archiwum PMA). W Bilwinowie i Prudziškach natomiast wystąpiły po dwie popielnice tego typu, a w Kalu i Krzywółce po jednej. Tak więc jeżeli informacja o ośmiu popielnicach z Szurpił jest prawdziwa,⁴ to stanowiły by one swoisty „punkt centralny” na mapie znalezisk tego rodzaju, związany być może z miejscem powstania idei tej formy pochówki.

Przy tym regionalnym charakterze formy popielnic wanienkowatych zastanawiające jest odkrycie podobnego naczynia na stosunkowo odległym cmentarzysku w Kalu. Być może mamy tu do czynienia z kolejnym śladem kontaktów pomiędzy wschodnią a zachodnią strefą Mazur (BITNER-WRÓBLEWSKA 1994: 224, fig. 6; NOWAKOWSKI 1989: 118-119, pl. IX). Ciekawą jest również i inna kwestia. Chodzi tutaj o stosunkową sporadyczność występowania popielnic wanienkowatych na innych poza Szurpiłami cmentarzyskach. Sugerowałoby to jakąś szczególną rolę naczyń tego typu, lecz ani umiejscowienie w obrębie kurhanu, ani wyposażenie pochówków związanych z tymi popielnicami nie wyróżniają się niczym szczególnym (cf. JASKANIS 1963; KACZYŃSKI 1958; 1961).

³ Według samej autorki tego terminu lepszym obecnie dla zjawisk z terenów Suwalszczyzny w okresie wędrówek ludów mianem byłaby „faza prudziska” (BITNER-WRÓBLEWSKA 1998: 308-309).

⁴ Informacja o znalezieniu w Szurpiłach popielnic wanienko-

watych pochodzi z odręcznie sporządzonej notatki w brzmieniu: *Na polu Ołowniuka kilku kurhanów, znajdowano urny podługowate przed wojną, 4 lepiej zachowane, 4 bardzo złe.* Niestety notatka ta nie jest podpisana, a więc nie wiemy kto i w jakich okolicznościach ją przygotował. Tym samym trudno jest ocenić wiarygodność tej informacji.

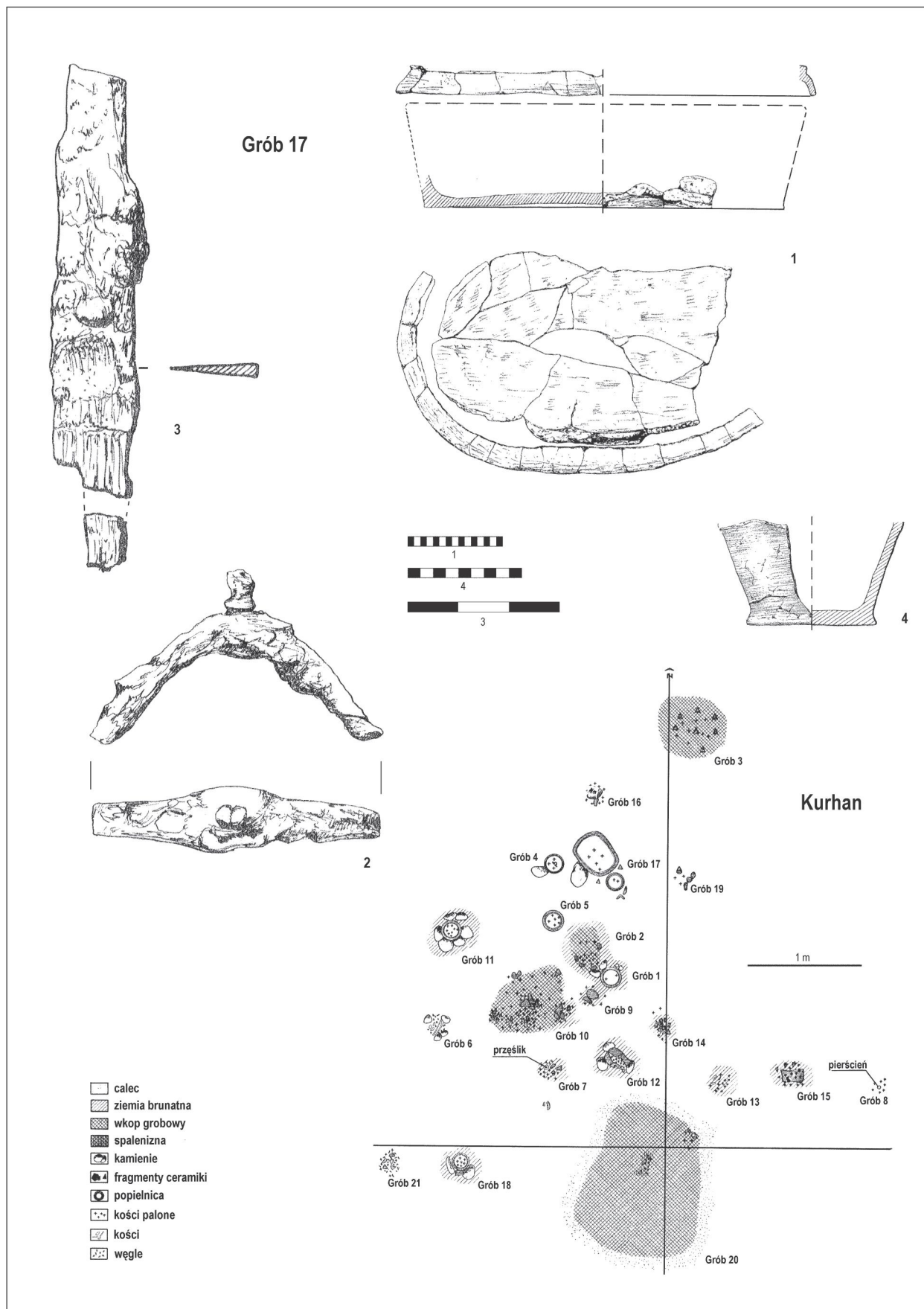

Fig. 2. Krzywólka stan. II, kurhan, grób 17: 1, 4 – glina, 2, 3 – żelazo (wg D. Jaskanis 1963).

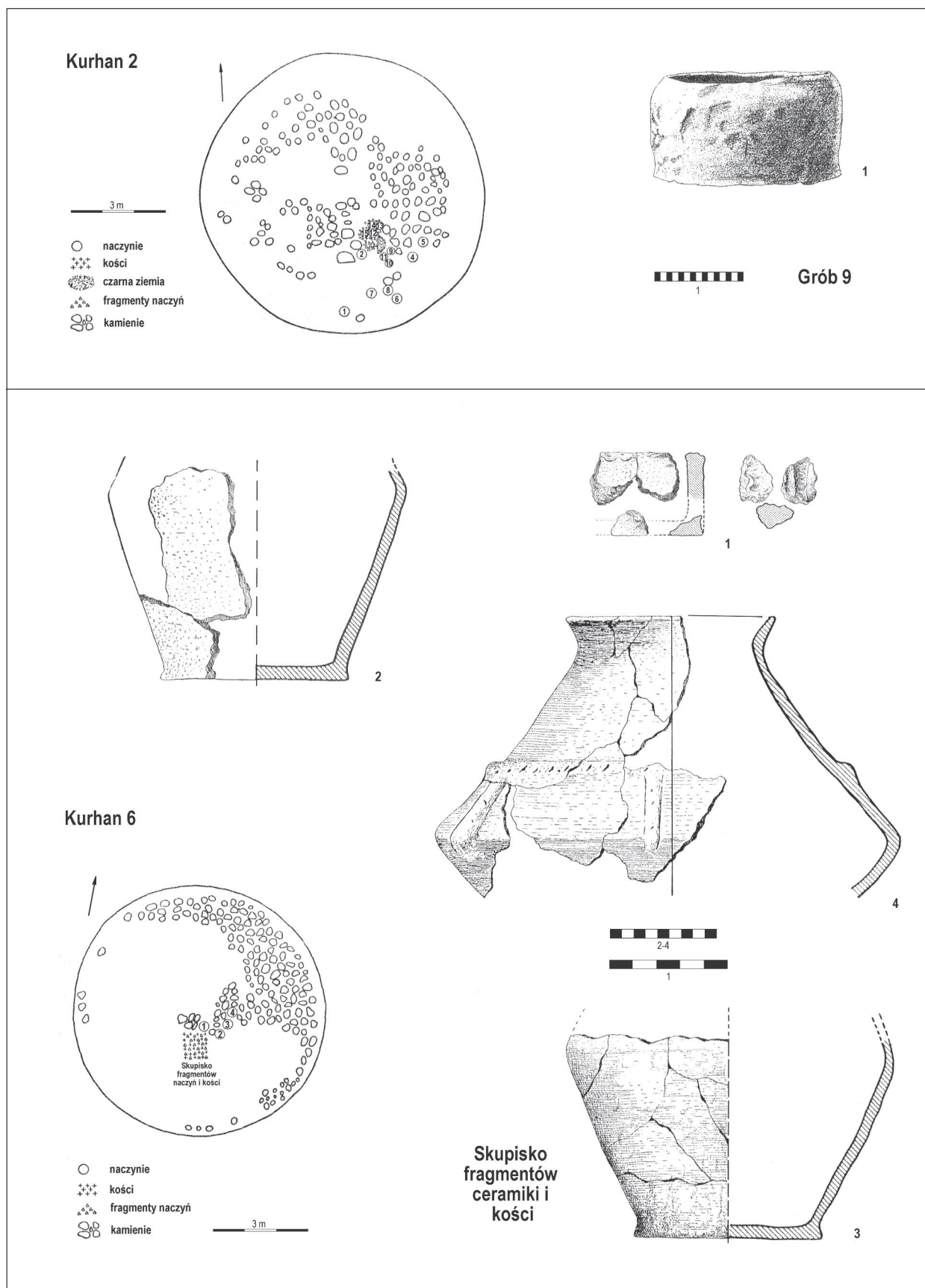

Fig. 3. Prudziński stan. „Piaskowa Góra”, kurhan 2, grób 9: 1 – glina; kurhan 6, skupisko fragmentów naczyń i kości: 1-4 – glina (wg M. Kaczyńskiego 1958).

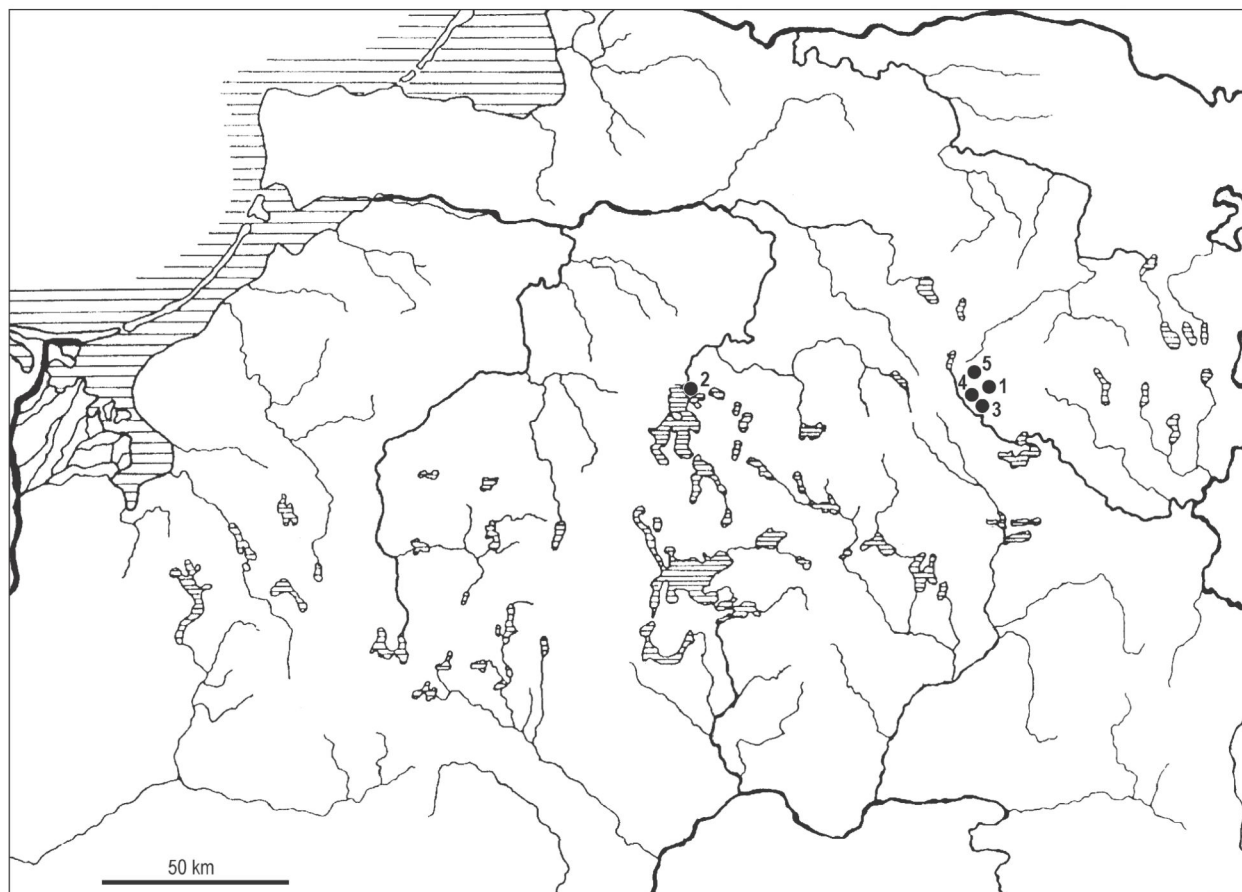

Fig. 4. Rozprzestrzenienie stanowisk z popielnicami wanienkowatymi (numery stanowisk wg katalogu).

Może więc zwyczaj grzebania zmarłych w popielnicach o takiej formie był związany z jakimś konkretnym rodem, którego główna siedziba znajdowałaby się w okolicach obecnych Szurpił. Wówczas fakt znajdowania popielnic wanienkowatych na innych cmentarzyskach należałoby interpretować jako wyraz zawieranych związków z innymi rodami.

Podsumowując ostatecznie wszystkie powyższe ustalenia można przyjąć, że popielnice wanienkowate nie są charakterystyczne dla całej kultury sudowskiej, a jedynie dla skupienia suwalskiego tej kultury. Pojawienie się ich przypada na fazę D, a zanik na początek fazy E okresu wędrówek ludów. Oprócz tego należy nadmienić, że ze względu na genzę prostokątne popielnice wanienkowate wydają być starsze od owalnych.

Katalog⁵

1. Bilwinowo (gmina Szypliszki, powiat suwalski, województwo podlaskie):

Kurhan 8, grób 1 (Fig. 1.1,1):

1. popielnica wanienkowata ustawiona bezpośrednio na calcu, powierzchnie ścianek starannie wygładzone, domieszka średnioziarnista w dużej ilości, barwa czerwona-wa miejscami brunatnoszara; 2. fragment zgiętego drutu o przekroju okrągłym; 3. fragment brzojtywy żelaznej o uchwycie wykonanym ze spłaszczonego trzpienia, wygiętego półkolistie (KACZYŃSKI 1961: 228, 229, fig. 9, 10, pl. XI:1a-c).

Kurhan 8, grób 4 (Fig. 1.4,1):

1. popielnica wanienkowata ustawiona na kilku średniej

⁵ W opisie popielnic wanienkowatych wymiary pominięto tam, gdzie dają się one odczytać z zamieszczonych tablic (Bilwinowo, Prudziszki kurhan 6, Krzywólka), lub w przypadkach

kiedy znana jest jedynie informacja o wystąpieniu popielnicy tego typu (Szurpiły). Numery katalogu odpowiadają numeracji stanowisk na mapie.

wielkości kamieniach, powierzchnie ścianek wygładzone, domieszka średnio i gruboziarnista, barwa brunatnożółta miejscami brunatnoszara; 2. brązowa zapinka kuszo-wata z prostą, długą nóżką i pochewką wzdłuż całej nóżki, kabłąk zakończony prostokątnym występnym nad osią sprężyny, zdobienie w postaci poprzecznych bruzd na kabłąku i jego występie oraz nałożonych na końce żelaznej osi sprężyny pierścieni nacinanego drutu, widoczne również ślady uszkodzeń i napraw (KACZYŃSKI 1961: 230, fig. 9, pl. XI:9a-c,10).

2. Kal (gmina Węgorzewo, powiat giżycki, województwo warmińsko-mazurskie):

Popielnica wanienkowata o długości ponad 1 m i wysokości ok. 30 cm, według relacji robotnika zawierała popiół, kości i paciorki (BEZZENBERGER 1914: 205).

3. Krzywólka, stanowisko II (powiat grodzki suwalski, województwo podlaskie):

Kurhan, grób 17 (**Fig. 2.1**):

1. popielnica wanienkowata z pokrywą, domieszka gruboziarnista w dużej ilości, barwa brunatnoszara; 2. silnie skorodowana ostroga żelazna; 3. silnie skorodowany nóż żelazny; 4. dolna partia naczynia dwustożkowego o wyodrębnionym dnie (JASKANIS 1963: 299-301, fig. 8, 9, 13, pl. VII:10, VIII:4, 5).

4. Prudziszki, stanowisko Piaskowa Góra (gmina Jeleniewo, powiat suwalski, województwo podlaskie):

Kurhan 2, grób 9 (**Fig. 3.9,1**):

1. popielnica wanienkowata, powierzchnia brunatno-żółta, chropowata, wymiary: wylewu 16 x 27,5 cm, dna 20 x 31 cm (KACZYŃSKI 1958: 124, fig. 4, pl. XXXVI:7).

Kurhan 6, skupisko fragmentów naczyń i kości (**Fig. 3.6,1**):

1. jedenaście drobnych fragmentów popielnicy wanienkowatej pochodzących z różnych jej części, brzeg ma zdobienie w postaci dołków palcowych, glina z domieszką dużej ilości tłucznia kamiennego, barwa brunatna; 2. część naczynia dwustożkowego, górą starannie gładzonego, dołem zaś przecieranego mokrą szmatą, domieszka tłucznia kamiennego średniej grubości, barwa brunatna; 3. część naczynia podobnego do poprzedniego, domieszka drobnoziarnistego tłucznia kamiennego, barwa brunatnoczerwona przechodząca powyżej załomu brzuśca w ciemnobrunatną; 4. górna część naczynia zdobionego naklejanymi wałkami, powierzchnia gładzona i wyswiecona barwy brunatnoczerwonej, domieszka tłucznia średniej grubości; 5. fragmenty wylewów i den różnych naczyń (KACZYŃSKI 1958: 128, 129, fig. 8, pl. XXXVIII:1, 2, 5-7).

5. Szurpiły, stanowisko 1 (gmina Jeleniewo, powiat suwalski, województwo podlaskie):

Osiem *urn podługowatych* czyli popielnic wanienkowatych o nieznanej lokalizacji w obrębie cmentarzyska (ŻUROWSKI 1958: 107; archiwum PMA).

The article presents the analysis and possible interpretations of the elongated "tubeshaped" cinerary urns found in Suwałki region and dating to the migration period.

At present we know about 14 such urns from 5 different sites. They are concentrated in the area of Suwałki grouping of Sudowska Culture. There is an isolated example found in Kal, about a hundred kilometers from the grouping. It can be interpreted as the

evidence for mutual contacts between groups of people living in eastern and western part of Masuria. The earliest urns are dated to the phase D of the period of migration of peoples and the latest to the beginning of the phase E of the same period. This unusual urn form was most probably an effect of adaptation of the custom of inhumation, known in Suwałki region in the late Roman period.

Literatura

ÅBERG N.

1919 *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala.

BEZZENBERGER A.

1914 *Untersuchungen in der Umgebung des Mauersees*, Prussia 23, fasc. 1, p. 191-205.

BITNER-WRÓBLEWSKA A.

1992 *Crossbow Brooches from the Eastern Baltic Basin in the Early Migration Period. The Import of Ideas or Objects?* in: *Contacts Across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th-12th centuries)*, Lund, p. 27-36.

1994 *Z badań nad ceramiką zachodniobałtyjską w okresie wędrówek ludów. Problem tzw. kultury sudowskiej*, *Barbaricum* 3, p. 219-241.

1998 *Suwalszczyzna w okresie wędrówek ludów*, in: *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytniej*, Białystok, p. 305-318.

JASKANIS D.

1963 *Cmentarzysko w miejscowości Krzywólka, pow. Suwałki*, *Rocznik* 4, p. 279-308.

KACZYŃSKI M.

1958 *Dwa cmentarzyska kurhanowe z V-VI wieku we wsi Prudziński, pow. Suwałki*, *MatStar* 3, p. 115-153.

1961 *Cmentarzysko kurhanowe z V-VI wieku w miejscowości Bilwinowo, pow. Suwałki*, *Rocznik* 2, p. 199-276.

1976 *Problem zróżnicowania „kultury sudowskiej” w późnym podokresie wpływów rzymskich i okresie wędrówek ludów*, in: *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* vol. 422, *Prace Archeologiczne* fasc. 22, Kraków, p. 253-289.

NOWAKOWSKI W.

1986 *Stan i potrzeby badań nad zachodniobałtyjskim kręgiem kulturowym na terenie Polski, ze szczególnym uwzględnieniem kultury bogaczeńskiej*, in: *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, p. 375-393.

1989 *Studia nad ceramiką zachodniobałtyjską z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharów na pustych nóżkach*, *Barbaricum* 1, p. 101-147.

ŻUROWSKI T.

1958 *Sprawozdanie z badań cmentarzysk kurhanowych we wsi Szurpity, pow. Suwałki*, *Wiadomości Arch.* 25, fasc. 1, p. 107-130.